

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПРИВАТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ У ЦЕНТРАЛЬНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана ФІЛОНЕНКО (Кіровоград)

У статті на основі архівних матеріалів та інших джерел розглянуто організаційні засади навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах у центральному регіоні України кінця ХІХ – початку ХХ століття. Зроблено спробу виявити політику керівництва щодо організації та функціонування приватних шкіл, розкрити досягнення й прорахунки.

В статье на основании архивных материалов и других источников рассмотрены особенности учебно-воспитательного процесса в частных учебных заведениях в центральном регионе Украины в конце ХІХ – начале ХХ столетия. Сделано попытку выявить политику руководства касательно организации и функционирования частных школ, раскрыть достижения и просчеты.

Ключові слова: центральний регіон, становлення, розвиток, народні училища, приватні навчальні заклади, навчально-виховний процес, освітянські традиції.

На сучасному етапі державотворення основним завданням політики реформування освіти на регіональному рівні є її відповідність пріоритетам розвитку регіону. Одним із стратегічних завдань змісту освіти, визначених “Національною доктриною розвитку освіти в Україні у ХХІ ст.”, є оптимальне поєднання класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, використання позитивних надбань національного і регіонального педагогічного досвіду.

Сучасна регіоналізація України є соціально-економіко-географічною: виділення регіонів здійснюється за сукупністю природно-географічних, соціально-географічних, соці-

льно-демографічних, соціально-економічних, історичних та культурологічних чинників.

Кожний регіон України, і центральний у тому числі, має неповторний етнічний автопортрет, специфічне культурне середовище, своєрідні природно-географічні умови, нарешті, історичну долю. Всі зазначені фактори формують самобутню соціальну психологію та духовність населення, вимагаючи такої ж оригінальної системи виховання.

Центральний регіон України відомий своїми своєрідними культурними та освітянськими традиціями, які обумовили формування досить яскравої педагогічної самобутності, яка проявилася в специфічності системи освіти, в просвітницькій діяльності діячів освіти та культури, оригінальності педагогічних пошуків, які обумовили формування досить яскравої педагогічної самобутності, яка проявилася в специфічності системи освіти, в просвітницькій діяльності діячів освіти та культури, оригінальності педагогічних пошуків.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття увійшли у сучасну історію України як час кардинальних змін в усьому суспільстві. У цей час відбувалися активні суспільні процеси, пов’язані з швидкими темпами розвитку промисловості, що, у свою чергу, викликало зміни в освіті: розширювалася мережа

початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, з'являлися нові типи навчально-виховних закладів (реальні училища, професіоналізовані навчальні заклади), удосконалювалися зміст, методи і форми роботи у них. На особливу увагу заслуговує досвід роботи середніх загальноосвітніх навчальних закладів, до яких належали гімназії, реальні та комерційні училища. Близько половини від загальної кількості середніх загальноосвітніх закладів регіону були приватними, що давало змогу їх керівникам впроваджувати свої власні методики і розробки у навчально-виховний процес. Накопичений досвід у роботі приватних середніх загальноосвітніх закладів є корисним і цікавим.

Освітні проблеми XIX – початку XX століття завжди привертали до себе увагу науковців-педагогів. На сучасному етапі над дослідженнями історії розвитку загальної освіти в Україні працюють: В.Галузинський, М.Євтух, С.Золотухіна, В.Курило, В.Майборода, І.Прокопенко, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко та ін. Серед праць, в яких порушується питання специфіки становлення та розвитку змісту навчання, організації навчально-виховного процесу у навчальних закладах різних регіонів України, відзначимо дослідження О.Бабіної, В.Борисова, Т.Лутасєвої, І.Курляк, І.Петрюк, Л.Терських. Але у жодному з перелічених досліджень не йдеться про специфіку організації навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах у центральному регіоні.

Таким чином, комплексного дослідження організації і роботи в приватних навчальних закладах центрального регіону другої половини XIX – початку XX століття проведено не було. Аналіз стану дослідженості проблеми також засвідчує, що значну частину історичних джерел, особливо архівних матеріалів, ще не введено у науковий обіг, а накопичений досвід організації і ведення навчально-виховного процесу в реальних училищах, гімназіях і прогімназіях у центральному регіоні висвітлено недостатньо.

Метою статті дослідити організаційні засади навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах кінця XIX – початку XX століття. Виявити політику керівництва щодо організації та функціонування приватних шкіл, розкрити досягнення й прорахунки.

Головними особливостями пануючої в той час освітньої парадигми були: переважна спрямованість системи освіти на реалізацію потреб суспільства; обмежений характер змісту освіти, його релігійна спрямованість; охоплення навчанням незначної частини

населення; детермінація системи освіти соціально-економічними факторами; її відокремленість від сучасних світових тенденцій розвитку освіти. До особливостей регіональної системи освіти можна віднести: відсутність вищих навчальних закладів; високу активність у вирішенні проблем освіти в регіоні проявляли земства, які намагалися відкрити доступ до елементарної освіти дітям з усіх верств населення; той факт, що починає проявлятися переважна спрямованість формування системи професійної освіти на реалізацію господарсько-економічних потреб регіону; невідповідність рівня розвитку системи освіти темпам зростання населення; невідповідність найважливіших елементів системи освіти (зміст навчально-виховного процесу, мова викладання тощо) національному складу населення, хоча і спостерігалось створення різних типів народних шкіл для етнічних груп переважно за приватної ініціативи.

Специфіка організаційних засад приватного шкільництва досліджуваного періоду зумовлена активним громадсько-педагогічним рухом, в рамках якого відбувалося структурування суб'єктів розвитку шкільництва відповідно до соціально-економічних та національно-культурних інтересів. Такими суб'єктами стали широкі кола інтелігенції та буржуазії.

Представники української інтелігенції ставились до приватної школи як до засобу прогресивних освітніх перетворень і з цих причин ініціювали створення й поширення освіти для дорослих, професійної, початкової, середньої освіти, освіти для жінок. У рамках професійних, культурно-освітніх, наукових організацій та на персональній основі представники інтелігенції прикладали до розвитку приватного шкільництва організаційні та інтелектуальні (розробка концептуальних засад, навчальних програм, підручників, методичного забезпечення тощо) зусилля.

Освітні ініціативи буржуазії зосереджувалися на підготовці висококваліфікованого робітника-професіонала. Головною формою освітньої активності української буржуазії була фінансово-матеріальна підтримка розвитку передусім професійних навчальних закладів різного освітнього рівня.

Оновлення цільових установок вітчизняного приватного шкільництва полягало у прагненні розбудови дійсно демократичної школи, головним завданням якої було надання учням широких загальноосвітніх та професійних знань з метою забезпечення різнобічного розвитку вихованців та сприяння їхній повноцінній соціальній адаптації. Демократичне спрямування вітчизняного

приватного шкільництва, пов'язане з прагненням надання освіти дітям з усіх станів.

Переосмислення цільових установок приватного шкільництва призвело до розуміння необхідності якісного оновлення його змісту шляхом розширення шкільного компонента на користь предметів природничого, культурно-естетичного, математичного циклів, нових мов, фізичного виховання. Характерною ознакою цього процесу стало забезпечення зв'язку школи з життям через об'єднання загальноосвітньої та професійної підготовки вихованців (у початковому професійному шкільництві) та спеціалізація і практичне спрямування навчальних програм (у старших класах середніх навчальних закладів).

У звіті про стан народних училищ у Херсонській губернії подаються такі дані: «У 1895 році у введені Херсонських народних училищ було навчальних закладів 1432, в тому числі: а) безпосередньо підпорядкованих Народного просвітництва – 227, б) училищ, які знаходилися в підпорядкуванні училищних рад – 450, в) приватних – 130 г) хедерів – 625. Порівняно з минулим роком число учнів збільшилося в основному на 26 (не враховуючи хедерів, з якими збільшилося на 139). Крім того, в тому ж році в губернії було 539 училищ других відомств. Таким чином, всього в губернії було в 1895 році навчальних закладів 1971» [11, 237]. Для порівняння наводимо дані про школи за 1903 рік: «Всього було в губернії 1739, із них сільських – 1324, міських – 214, нерозподілених – 201». Для сільських училищ Міністерство народної освіти встановило трирічний термін навчання в однокласних училищах і п'ятирічний – у двокласних. Матеріальне забезпечення шкіл було недостатнім.

Абстрагувавшись від динамічного характеру розвитку системи освіти взагалі і окремих освітніх закладів зокрема, розглянемо докладніше типи навчальних закладів, які функціонували в центральному регіоні України у досліджуваний період на прикладі шкіл міста Єлисаветграда, який з 1865 року стає повітовим центром.

Єлисаветградська головна класична гімназія заснована 8 вересня 1878 року з дозволу Державної ради за клопотанням міського самоврядування як чотирьох класна прогімназія. У 1881 році були відкриті 5 і 6 класи, а в 1885 році прогімназія була перетворена у повну 8 класну гімназію для дітей дворянства великої і середньої буржуазії. Рівень навчання в гімназії був досить високим. Свою діяльність Єлисаветградська головна класична гімназія припинила у 1920 році на підставі постанови Народного комісаріату

освіти УРСР від 4 липня 1920 року про створення єдиної семирічної трудової школи.

У другій половині XIX століття в Єлисаветграді відкривається 6 народних училищ, де працювало 26 викладачів навчалось майже 1200 учнів. У цих училищах, крім предметів, місцевою владою вводяться сільськогосподарські курси.

15 жовтня 1867 році було засноване безкоштовне ремісничо-грамотного училища з метою підготовки грамотних і кваліфікованих робітників на приватні кошти за ініціативою викладача Єлисаветградського кавалерійського училища М.Ф. Федоровського і дружин офіцерів училища – О. М. Рязанової та О. і. Некрасової. На той час в училищі працювало 12 вчителів, які навчали 180 учнів. Пізніше Єлисаветградське товариство розповсюдження грамоти і ремесла, яке було створене в 1883 році взяло училище під опіку. Засновники училища мали право брати участь у засіданнях педагогічного комітету з правом голосу. Училище мало жіноче та чоловіче відділення. Навчання поділялося на теоретичне і практичне. Училище припинило свою діяльність після лютневої буржуазно-демократичної революції.

Усього було 4 класи, а також підготовчі класи для старших і менших дітей. У підготовчих класах навчали читати і писати за звуковим методом. У першому класі вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику; у другому класі (крім вищезазначеного) географію; у третьому – російську мову, російську історію і геометрію. Всі учні займалися гімнастикою і церковним співом.

У 1898 році в училищі вже навчалось 206 осіб, з них 76 хлопчиків. Вводиться викладання креслення і малювання. Вимоги до рівня підготовки учнів, якості засвоєння знань і ремесел були високі. Так, у 1898 році із 141 учня залишено на другий рік 27 осіб. Оцінювали знання за п'ятибальною системою за чверть, а в кінці навчального року ставилася підсумкова оцінка [6; Оп. 1; Спр. 1; Арк. 12].

З 1905 року в Єлисаветградському безкоштовному ремісничо-грамотному училищі було відкрито спеціальне чоловіче відділення і при ньому майстерні. Термін навчання був 5 років, з них — 4 роки в навчальних класах і майстернях, а на п'ятому році проводилися лише практичні заняття. Після закінчення повного п'ятирічного курсу згаданого відділення випускникам надавалася можливість скласти іспити на звання вчителя початкових училищ. Випускникам видавався відповідний атестат про закінчення загальноосвітнього і ремісничого відділення, а також грошова допомога на початкове облаш-

тування із відсотків відрахувань від продажу учнівських виробів.

Основним завданням спеціального відділення була підготовка керівників для навчальних ремісничих відділень, які відкривалися в селах для підняття матеріального добробуту населення [6; Оп. 1; Спр. 7; Арк. 59-62].

В училищі, як свідчать численні архівні документи, навчальний процес було поставлено досить добре, і училище за своїм типом, програмами, майстерністю викладачів, цілеспрямованістю, демократичністю, було єдиним таким ремісничо-грамотним училищем не тільки в Єлисаветграді, а й у всій Росії.

Отже, провідною сферою впровадження педагогічних інновацій у той час виступала приватна школа, що пояснювалося жорсткою законодавчою регламентованістю державної освітньої системи й одночасно відсутністю реальних кроків з боку уряду щодо її модернізації.

Важливою подією 1913 року стало підписання Державною Радою законопроекту про приватні навчальні заклади, що був схвалений ще третьою Державною думою. Інноваційним положенням проекту стало надання права засновникам навчальних закладів встановлювати викладову мову. Звичайно, це було досягнення громадськості, свідомих депутатів щодо національного питання.

Розглянемо докладніше особливості навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах досліджуваного періоду на прикладі Єлисаветградського єврейського приватного жіночого училища 3 розряду. Згідно з законопроектом року про приватні навчальні заклади 7 березня 1915 року Єлисаветградська училищна рада розглянула клопотання Общини допомоги бідним євреям м. Єлисаветграда від 31-го грудня 1914 року та постановила :

1) дозволити Общині допомоги бідним євреям м. Єлисаветграда відкрити і утримувати приватний жіночий єврейський навчальний заклад; 2) представлений Общиною устав навчального закладу з навчальним планом затвердити; 3) нижчий приватний заклад вважати закритим згідно з проханням з дня відкриття Общиною дозволеного їй навчального закладу .

Єлисаветградське приватне жіноче училище ставило за мету навчання єврейських дівчат за програмою початкових училищ. Курс навчання тривав 4 роки при 5-6 щоденних годинах занять; у разі необхідності з дозволу керівництва відкривалися паралельні класи.

Училище знаходилося у відомстві Міністерства народної освіти і в найближчому

завідуванні директора та інспектора народних училищ Херсонської губернії. Завідуванням господарською частиною училища і турбота про його благоустрій займався Правління Общини допомоги бідним євреям і попечительська рада училища.

Начальний рік тривав з 15 серпня до 1 червня. Діти приймалися в навчальний заклад від 8 річного віку. При прийомі зверталася увага на вік дівчат, бажання вступити до училища і стан їхнього здоров'я.

Усього було 4 класи. Навчальний план училища передбачав вивчення наступних предметів: у першому та другому класах – російської мови, єврейської мови і єврейської історії, арифметики, малювання, співів, ручної праці, рукоділля; у третьому і четвертому класах вивчали всі вищезазначені дисципліни окрім співів та ручної праці, також проводилися бесіди про природу і вивчалася географія.

Ученицям, які закінчили курс навчання в училищах видавався атестат та свідоцтво з підписами інспектора народних училищ, завідуючого училищем і викладачів [4; Оп. 1; Спр. 38; Арк. 226- 227].

Для всебічного обговорення питань навчально-виховного процесу в училищі функціонувала педагогічна рада у складі завідуючої і викладачів. Крім того, до педагогічної ради входили з правом вирішального голосу два представники опікунської ради. Педагогічна рада збиралася протягом навчального року два рази на місяць, однак в особливих випадках могло бути призначене позачергове засідання. На педагогічних радах обговорювалися наступні питання : 1) прийом учениць і переведення їх з класу в клас, а також виключення з училища у випадках неуспішності та поганої поведінки; 2) видача атестатів і свідоцтв ученицям, які закінчили курс навчання; 3) розподіл навчальних предметів по класам і складання детального розподілу навчальних занять по дням і по годинам тижня; 4) вибір підручників і навчальних посібників для бібліотеки; 5) розглядалися річні звіти викладачів з викладання навчальних предметів та звіт завідуючого про стан училища; 5) обговорювалися питання, які стосувалися оптимізації педагогічного процесу в училищі.

Аналіз теоретичного і практичного аспектів функціонування вітчизняних приватних шкіл різних типів у центральному регіоні України у кінці XIX – на початку XX століть дозволив визначити специфічні риси нововведень й особливості процесу впровадження інноваційних проектів у шкільну практику в зазначений історичний період, що є актуальним для розробки та

застосування сучасних модифікаційних освітніх пропозицій. Слід відмітити, що в цьому напрямку відчувалися неабиякі труднощі: не вистачало приміщень, підручників, відповідного наочного приладдя та методичного забезпечення, а найголовніше – бракувало педагогічних кадрів, до того ж певна частина викладачів не мала відповідної професійної підготовки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антология педагогической мысли СССР /Сост. Н.П.Калениченко. – М., 1987.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.
3. Гунчак Т. Україна : перша половина ХХ століття : Нариси політичної історії. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
4. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 369, Он. 1. – Спр. 1, Спр. 38.
5. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 56, Он. 1. – Спр. 18.
6. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 61, Оп. 1. – Спр. 1.

7. Калініченко Н.А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні (друга половина ХІХ – ХХ століття) : Монографія. – Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ « Імекс ЛТД », 2007.–744с.

8. Майборода В. Концепція шляхів демократизації управління освітою в Україні // Концепт, засади демократизації та реформування освіти в Україні. – К., 1997. – С42 – 58.

9. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. Навч. Посіб. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

10. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – 912 с.

11. Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного земского собрания за 1865-1895 годы. Сост Е. И. Борисов. – Елисаветград, 1895. – 247.

12. Усатенко Т. Українська національна школа: минуле і майбутнє. Українознавчий вимір.— К. : Наукова думка, 2003. – С.150 – 164.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Філоненко Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження розвитку освіти й педагогічної думки в центральному регіоні України у ХХ столітті.